

Stages of Development of Arabic Terminology: A Scientific and Historical Analysis

Mokhira KHASHIMOVA¹

Tashkent University of Humanities

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2025

Received in revised form

10 March 2025

Accepted 25 March 2025

Available online

25 April 2025

Keywords:

Arabic linguistics,
terminology,
istilah (term),
religious terms,
scientific language,
Arabization,
Sibawayh,
logical analysis,
classical period,
modern terms,
Arabic Language Academy.

ABSTRACT

This article explores the formation and development of Arabic scientific terminology from historical, linguistic, and cultural perspectives. Arabic terminology evolved from a primarily religious foundation to a modern system adapted to meet the needs of contemporary science and technology. The article analyzes each historical stage (from the 7th to the 21st century), highlighting linguistic approaches, key theoretical frameworks, methods of term creation, and the processes of Arabization and interdisciplinary interaction. The author emphasizes the role of Arabic as a language of modern science and offers both theoretical insights and practical recommendations for its further development. This work serves as a valuable resource for scholars in Arabic linguistics, terminology studies, and scientific translation.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss4/S-pp252-256>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Arab terminologiyasining rivojlanish bosqichlari: ilmiy-tarixiy tahlili

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

Arab tilshunosligi,
terminologiya,
istiloh,
diniy atamalar,
ilmiy til,
arablashtirish,
Sibawayh,
 mantiqiy tahlil,
klassik davr,
zamonaviy terminlar,
Arab Tili Akademiyasi.

Ushbu maqolada arab tilida ilmiy terminologiyaning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tarixiy-manfiy, lingvistik va madaniy asoslarda tahlil qilinadi. Arab terminologiyasi diniy asosli bosqichdan boshlab zamonaviy fan va texnologiya ehtiyojlariga mos tarzda shakllanib borgan. Maqolada har bir davr (VII asrdan XXI asrgacha) uchun xos bo'lgan lingvistik yondashuvlar, asosiy nazariyalar, termin yaratuvchi metodlar, shuningdek, terminlarni arablashtirish va fanlararo o'zaro ta'sir mexanizmlari ilmiy asosda ochib berilgan. Muallif arab tilining zamonaviy ilmiy terminologiya tili sifatida tutgan o'rnini

¹ Teacher, Tashkent University of Humanities. E-mail: mohirahoshimova974@gmail.com

yoritadi hamda bu sohani yanada rivojlantirish bo'yicha nazariy va amaliy takliflar bildiradi. Maqola arab tilshunosligi, terminologiya nazariyasi va ilmiy tarjima yo'nalishida tadqiqot olib borayotgan mutaxassislar uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi.

Этапы развития арабской терминологии: научно-исторический анализ

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Арабское языкознание, терминология, истилах (термин), религиозные термины, научный язык, арабизация, Сибавайх, логический анализ, классический период, современные термины, Академия арабского языка.

В данной статье рассматривается формирование и развитие арабской научной терминологии с историко-лингвистической и культурной точек зрения. Арабская терминология прошла путь от религиозно обоснованного этапа до современного уровня, соответствующего требованиям науки и технологий. В статье проанализированы особенности каждого этапа (с VII по XXI век), включая лингвистические подходы, основные теории, методы создания терминов, а также механизмы арабизации и междисциплинарного взаимодействия. Автор освещает роль арабского языка как современного научного языка и предлагает теоретические и практические рекомендации по дальнейшему развитию этой области. Статья может служить полезным источником для специалистов в области арабского языкознания, терминологии и научного перевода.

KIRISH

Arab tili islom sivilizatsiyasining asosiy ifoda vositasi bo'lib, diniy, falsafiy va ilmiy sohalarda chuqur o'rganilgan. Ayniqsa, ilmiy terminologiyaning shakllanishi arab tilshunosligi tarixida muhim o'rin tutadi. Ushbu maqola arab terminologiyasining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, asosiy manbalari va yondashuvlari haqida ilmiy izchil tahlil beradi.

Arab Terminologiyasining Nazariy Asoslari

Terminologiya – bu terminlar tizimi, ularning yaratilishi, ishlatilishi va standartlashtirilishini o'rganuvchi fan. Arab tilida “termin” so'ziga mos ekvivalent “istiloh” bo'lib, bu so'zning ildizi “š-l-ḥ” bo'lib, “kelishuv”, “muvafoqat” ma'nolarini bildiradi. Terminlar maxsus tushunchalarni aniq, qisqa va tushunarli shaklda ifodalovchi lingvistik birliklar bo'lib, ularning tili sifatida arab tili islom davridan boshlab ko'plab sohalarda yetakchilik qilgan.

Arab terminologiyasi quyidagi fan sohalarida shakllangan:

Diniy fanlar (fiqh, tafsir, kalom)

Tilshunoslik (nahv, sarf, balog'at)

Falsafa va mantiq

Tabiiy fanlar (tibbiyot, kimyo, matematika, astronomiya)

Texnik fanlar (zamonaviy davrda) Imom Ali, Abu Aswad ad-Dualiy kabi mutafakkirlar arab tili qoidalarini ishlab chiqadilar.

Arab Terminologiyasining Tarixiy Bosqichlari

1. Ilk bosqich – Diniy-lisoniy shakllanish (VII–VIII asrlar) Islom dini nozil bo'lgan ilk asrlarda arab tilining Qur'on orqali normativ modeli shakllandi. Ushbu davrda atamalar ko'proq diniy kontekstda ishlatilgan. Qur'oni Karimdagi lug'aviy va istilohiy so'zlar asosida fiqhiy va aqidaviy atamalar paydo bo'ldi.

Asosiy xususiyatlar:

Ma'nolar Qur'on asosida tushuntiriladi.

Har bir atama Qur'ondagi ilohiy kontekstga tayanadi.

Imom Ali, Abu Aswad ad-Dualiy kabi mutafakkirlar arab tili qoidalarini ishlab chiqadilar. Islom dini nozil bo'lgan ilk asrlarda arab tilining Qur'on orqali normativ modeli shakllandi. Ushbu davrda atamalar ko'proq diniy kontekstda ishlatilgan. Qur'oni karimdagi lug'aviy va istilohiy so'zlar asosida fiqhiy va aqidaviy atamalar paydo bo'ldi.

Arab terminologiyasining ilk bosqichi Qur'oni karim va Hadis asosida shakllandi. Bu davrda ko'plab so'zlar lug'aviy ma'nodan istilohiy ma'noga o'tdi. Masalan, "shirk", "taqvo", "iman" kabi so'zlar umumiydan diniy terminlarga aylana boshladi.

Abu Aswad ad-Dualiy (vaf. 688 y.) ilk nahviy qoidalarni belgilab, tilning grammatik asoslarini yaratdi. Bu orqali arab terminologiyasining grammatikaviy izchil asosi qo'yildi.

2. Tizimlashtirish va fanlararo terminologiyaning vujudga kelishi (IX–XII asrlar)

Bu davrda arab tili ilmiy fanlarning (falsafa, mantiq, tibbiyot, astronomiya) rasmiy ifoda vositasiga aylandi. Yunon, hind, suryoniy tillardan ko'plab asarlar arab tiliga tarjima qilinib, yangi terminlar shakllantirildi.

Sibavayh (vaf. 796) "Kitob" asarida arab nahv fanining asosiy terminlarini tizimlashtirdi: fi'l (fe'l), ism (ot), harf (yordamchi so'z) kabi Al-Farobiy (vaf. 950) va Ibn Sina (vaf. 1037) esa mantiq va tibbiyot terminlarini arablashtirishda yetakchi bo'ldilar.

3. Sharhlash va tafsiriy izohlar bosqichi (XIII–XVI asrlar)

Ilmiy atamalar ustida chuqur sharh va tahlil ishlari olib borildi. Masalan, Nasiriddin Tusi (vaf. 1274) o'zining mantiqqa oid asarlarida "hadd", "qiyas", "tasavvur", "tasdiq" kabi terminlarni chuqur tahlil qildi.

Zamakhshariy (vaf. 1144) "Al-Kashshaf" asarida Qur'on tafsiridagi lingvistik va istilohiy terminologiyani aniq ifodalagan.

4. Turg'unlik va tarjimaga qaramlik davri (XVII–XIX asrlar)

Bu davrda terminologik izlanishlar sustlashdi. Ilmiy asarlar ko'proq nusxalash, hashiya va takroriy sharhlar asosida yozildi. Arab tilida yangi ilmiy sohalar uchun terminlar yaratilmay, ko'proq turkiy va forsiy terminlar ishlatildi.

5. Arab tilining zamonaviy fan tili sifatida yangilanishi (XX–XXI asrlar)

XX asr boshida Qohira, Damashq va boshqa shaharlarda Arab Tili Akademiyalari tashkil etilib, ilmiy terminlarni yaratish, arablashtirish va standartlashtirish ishlari boshlangan.

Zamonaviy fan va texnologiyalar kirib kelishi bilan kompyuter, internet, biologiya, fizika kabi sohalarida arab terminlari yaratildi:

Kompyuter – ḥāsūb

Internet – shabakat al-ma'lūmāt

Biotexnologiya – al-tiknūlūjiyā al-ḥayawiyya¹¹

Shuningdek, ALECSO (Arab Educational, Cultural and Scientific Organization) tashkiloti arab terminologiyasini birxillashtirishda faol ishtirok etmoqda.

2.2. Klassik fanlar va tizimlashuv davri (IX–XII asrlar)

Bag'doddagi Baytul-Hikma (Donishmandlik uyi) markazi orqali yunon va hind falsafasi asarlari arab tiliga tarjima qilindi^[2]. Bu yangi terminlarning yaratilishini va mavjud atamalarni kengaytirishni taqozo qildi.

Muqaddas tillar va istilohlar o'rtasidagi tafovut haqida ilk mantiqiy tahlillar bu davrga to'g'ri keladi. Sibavayh, Al-Farobiy, Ibn Sina singari allomalar tilshunoslik, falsafa va tibbiyot terminlarini tizimlashtirdilar.

Misollar:

“Jism”, “jawhar”, “‘arad” – falsafiy kategoriyalar.

“Sifat”, “fi'l”, “mubtada”, “xabar” – nahviy terminlar.

Sharhlovchi va tafsiriy bosqich (XIII–XVI asrlar)

Ushbu davrda ilgari shakllangan atamalarni tahlil qilish, ularni tafsir qilish, sharhlash va ularning chegaralarini aniqlashtirish bosh maqsadga aylandi. Masalan, Nasiriddin Tusi mantiqiy tafakkur vositasi sifatida terminlarni chuqur o'rganadi.

Tafsir va balog'at sohalarida atamalar tahliliga alohida e'tibor qaratilgan: Zamakhshariy “Al-Kashshaf” asarida Qur'ondagi leksik birliklarni grammatik va semantik jihatdan chuqur sharhlaydi.

Turg'unlik va tanazzul davri (XVII–XIX asrlar)

Bu davrda arab dunyosida ilm-fan rivoji susaydi. Ilmiy izlanishlar asosan sharhlarga qaratildi. Termin yaratish deyarli to'xtadi. Yevropa fanlari yuksalayotgan bir paytda arab olamida yangiliklar asosan tarjima orqali kirib keldi.

Misol:

Yevropa terminlari transliteratsiya qilinib, lingvistik izchil ishlov berilmaydi (masalan, al-kimikā – kimyo, al-filsafah – falsafa).

Uyg'onish va arablashtirish harakati (XX asr)

XX asrda Misr, Suriya, Tunis va boshqa mamlakatlarda Arab Tili Akademiyalari tashkil etildi. Bu muassasalar ilmiy terminlarni arablashtirish, yangi sohalarga moslashtirish bilan shug'ullandilar.

Yondashuvlar:

Ijtihodiy (arab ildizlari asosida yangi so'z yasash)

Tarjima asosida (arab tilida mos so'z topish)

Transliteratsion (yangi so'zlar fonetik jihatdan arablashtiriladi)

Raqamli davr va zamonaviy terminologiya (XXI asr)

Bugungi kunda arab terminologiyasi sun'iy intellekt, internet, biotexnologiya kabi sohalarda jadal rivojlanmoqda. Arab tilining global texnologik sohalardagi roli hali ham mustahkamlashni talab etadi.

Yangi terminlar misollari:

AI (Artificial Intelligence) – al-dhakā' al-ṣinā'ī

Blockchain – silsilat al-kutul

Cloud computing – al-tahsīb al-sahābī

Terminologik Tuzilish va Fanlararo Uyg'unlik

Arab tilidagi terminlar ko'pincha quyidagi lingvistik xususiyatlarga ega:

Iltilot (tasrif) asosida yasalmagan ko'p terminlar mavjud.

Ko'p terminlar morfologik jihatdan ism shaklida bo'ladi.

Nahviy va mantiqiy tahlillar asosida ta'riflash rivojlangan.

Fanlararo bog'liqlik: falsafa–mantiq, fiqh–kalom, nahv–balog'at fanlarida terminlar ko'p hollarda bir-biridan o'zaro ta'sirda paydo bo'lgan.

Zamonaviy Muammolar va Rivojlanish Yo'nalishlari

Muammolar:

Standartlashtirishning yo'qligi

Mamlakatlar o'rtasida termin tafovutlari

G'arb terminlarini bevosita ko'chirish

Takliflar:

Arab tilida xalqaro terminologik bank yaratish

Ilmiy lug'atlarni ko'p tilda nashr qilish

Sun'iy intellekt asosida arab tilida terminlarni avtomatik yaratish tizimini joriy qilish.

XULOSA

Arab terminologiyasi tarixiy bosqichlarda diniy, falsafiy va ilmiy rivojlanishlar bilan bevosita bog'liq holda shakllanib kelgan. Bugungi kunda esa u zamonaviy texnologiyalar, ilm-fan va global tillar ta'siri ostida yangilanishga muhtoj. Shu sababdan arab terminologiyasini rivojlantirish – bu nafaqat tilshunoslik, balki ilmiy mustaqillik masalasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ibn Manzur. Lisan al-'Arab. Qohira: Dar al-Ma'arif, 1981.
2. Gutas, D. Greek Thought, Arabic Culture. London: Routledge, 1998.
3. Sibawayh. Al-Kitab. Tahqiq: Abd al-Salam Harun. Qohira: Maktaba al-Khanji, 1966.
4. Ibn Sina. Al-Qanun fi al-Tibb. Bayrut: Dar al-Fikr, 2005.
5. Al-Farabi. Ihsa' al-'Ulum. Bayrut: Maktabat al-Hilal, 1996.
6. Nasir al-Din al-Tusi. Tajrid al-i'tiqad. Najaf: 1972.
7. Al-Zamakhshariy. Al-Kashshaf. Qohira: Dar al-Fikr, 1998.
8. Majma' al-Lugha al-'Arabiyya. Qararat wa Tawsiyat. Qohira, 2003.
9. Hourani, A. A History of the Arab Peoples. Cambridge: Harvard University Press, 1991.
10. ALECSO. Standardized Terminology Guidelines. Tunis, 2014.
11. Al-Furqan Foundation. Arabic Terminology in Modern Sciences. London, 2010.